

Jerzy Laskowski

Podstawowa wartość życia społecznego

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 29/1-2, 283-293

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY LASKOWSKI SJ

PODSTAWOWA WARTOŚĆ ŻYCIA SPOŁECZNEGO

Treść: Wstęp. — 1. Pojęcie sprawiedliwości w „Rzeczpospolitej” Platona. — 2. Sprawiedliwość u Arystotelesa. — 3. Sprawiedliwość prawna, społeczna i międzynarodowa. — 4. Zasada sprawiedliwości. — Wnioski.

Wstęp

Ład w życiu społecznym zależy w dużym stopniu od poprawnego rozumienia, a jeszcze w większym stopniu od właściwego stosowania zasad sprawiedliwości. Człowiek współczesny przywiązuje dużą wagę do przestrzegania zasad sprawiedliwości. Pragnie poszanowania jej wymogów, wiąże je w dużym stopniu z godnością osoby ludzkiej, z wrodzonymi uprawnieniami człowieka. Wzrost zapotrzebowania na przestrzeganie zasad sprawiedliwości wiąże się z lepszym uświadomieniem naturalnych praw każdej osoby ludzkiej.

Przestrzeganie zasad sprawiedliwości zbliża ludzi do siebie, uzdalnia do podejmowania działań na rzecz wspólnego dobra, wzmacnia ład i harmonię życia społecznego, scala wspólnotę państwową. Natomiast naruszanie podstawowych zasad sprawiedliwości, wywołuje napięcia społeczne, budzi gniew, oburzenie, jest źródłem konfliktów, nawet rozruchów. Nic więc dziwnego, że sprawiedliwość w życiu społecznym ma tak ogromne znaczenie.

W sercu niejednego człowieka rodzi się pytanie, co to jest sprawiedliwość? Na czym ona polega? Udzielenie jednoznacznej odpowiedzi nie jest sprawą prostą, ponieważ sprawiedliwość ma wiele znaczeń i wiele rozmaitych interpretacji. Odmienne ją widzą: J. Locke, D. Hume, J. J. Rousseau, I. Kant, K. Marks. Nie tylko wielu filozofów odmiennie ujmuje sprawiedliwość w różnych epokach i społeczeństwach, ale widzą ją również niekiedy inaczej ludzie w ramach tego samego miejsca i czasu. Często inaczej widzi sprawiedliwość władza, inaczej zaś ludzie rządzeni. Odmienność spojrzenia, a przede wszystkim nieumiejętność zrozumienia się wywołuje napięcia, konflikty, które mogą rzutować niekorzystnie na rozwój ekonomiczny i społeczny całego kraju. Ma to miejsce szczególnie w przypadku, kiedy obywatele mają poczucie krzywdy i popadają w apatię. Od dawna ludzi intry-

gowało zagadnienie sprawiedliwości. Myślenie na temat sprawiedliwości ma kilka tysięcy lat. Lepsze rozumienie sprawiedliwości wymaga spojrzenia retrospektywnego, wymaga cofnięcia się do źródeł, do myśli greckiej, dotarcia do pierwotnego, podstawowego jej rozumienia.

1. Sprawiedliwość w „Rzeczpospolitej” Platona

W starożytnej myśli greckiej sprawiedliwość była centralnym tematem, który pojawiał się w retoryce, teatrze i filozofii. Pojęcie sprawiedliwości można studiować u Heraklita lub Platona. Platon w swoim dziele pt. *Rzeczpospolita* ukazuje problem sprawiedliwości. Polemizuje z opiniami, które uważa za błędne. Przeciwwstawia się rozpowszechnionemu pogładowi, według którego niesprawiedliwość przynosi większą korzyść od sprawiedliwości¹. „Są tacy — powiada Platon — którzy utrzymują, że pożyteczniejsza jest niesprawiedliwość od sprawiedliwości i są gotowi uwielbiać oraz czcić bogatych złoczyńców, dzierżących władzę, a skłonni są pogardzać sprawiedliwymi niby słabymi i biednymi oraz ich lekceważyć, chociaż sami przyznają, że są lepsi od tamtych”².

Rzeczpospolita jest napisana w formie dialogu, prowadzonego między kilku osobami. Dialog ten świadczy o dociekliwości umysłowej ich Autora, ukazuje różnorodność sposobu myślenia, interpretowania tych samych zjawisk, pozwala poznać argumenty i kontrargumenty i tym samym skłania do pogłębionej refleksji oraz umożliwia zrozumienie złożoności zagadnienia i służy lepszemu poznaniu prawdy.

Platon zdecydowanie broni sprawiedliwości. Wykazuje, że jest ona dobra i niesie dobro³. Człowiek sprawiedliwy, mimo że zazwyczaj jest biedniejszy od niesprawiedliwego, cieszy się dobrą opinią, spotykają go zaszczyty i nagrody⁴. Sprawiedliwość — zdaniem greckiego filozofa — jest cnotą⁵ i mądrością⁶, a niesprawiedliwość występkiem⁷ i nikczemnością⁸. Skoro sprawiedliwość jest cnotą i mądrością, łatwo można wykazać, że jest ona czymś bardziej wartościowym od niesprawiedliwości.

¹ Platon, *Rzeczpospolita*, tł. Stanisław Lisiecki, PAU, Kraków 1929, 43.

² Tamże, 83.

³ Tamże, 141.

⁴ Ludzie niesprawiedliwi i przebiegli starają się uchodzić za sprawiedliwych i czerpać z tego korzyści. Zjawisko to wskazuje na szacunek, jakim cieszy się sprawiedliwość w odczuciu społecznym (Por., dz. cyt., 88).

⁵ Tamże, 51, 53.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, 51.

2. Sprawiedliwość u Arystotelesa

W refleksji nad pojęciem sprawiedliwości nie można pominąć poglądów Arystotelesa. Dlaczego? Arystoteles wywarł przeogromny wpływ na myśl europejską. Filozofia Arystotelesa, która stanowi uwieńczenie klasycznej myśli greckiej, dzięki Tomaszowi z Akwinu odgrywała doniosłą rolę, od XIII—XVIII wieku, w wychowaniu młodego pokolenia. Myśl filozoficzna Arystotelesa odznacza się wysokim stopniem abstrakcji, co nadaje jej charakter uniwersalny. System filozoficzny Arystotelesa stał się wspólnym dziedzictwem Europy. O Arystotelesie z uznaniem wyrażali się Hegel i Marks, myśliciele, którzy sami stworzyli własne, całkowicie odmienne systemy filozoficzne. Pełniejsze zrozumienie kultury europejskiej wymaga poznania myśli Arystotelesa, ponieważ ona daje klucz do widzenia jej we właściwym świetle.

Arystoteles przyjmuje naukę Platona o sprawiedliwości, widzi ją również jako cnotę, nazywa ją cnotą doskonałą (*arete teleja*), najwyższą z cnot (*kratiste ton areton*), nazywa cnotą powszechną, która przenika wszystko, stanowi zasadę porządku i harmonii. Arystoteles przekształca koncepcję sprawiedliwości Platona, przeprowadza własną, pogłębioną interpretację. Jego przemyslenia w pewnych sprawach wzbudzają kontrowersje, w innych są niezwykle odkrywcze i aktualne po dzień dzisiejszy. Arystoteles nadaje pojęciu sprawiedliwości podwójne znaczenie: szersze i węższe.

Znaczenie szersze — O sprawiedliwości i niesprawiedliwości można mówić tam, gdzie wzajemne relacje między ludźmi są normowane przez prawo. Niesprawiedliwość dochodzi do głosu w łamaniu prawa. Natomiast sprawiedliwość ma związek z przestrzeganiem zasad prawa. O łączeniu sprawiedliwości z przestrzeganiem prawa wydaje się świadczyć, chociażby następująca wypowiedź filozofa: „Skoro człowiek — powiada Arystoteles — który wykracza przeciw prawu, był niesprawiedliwy, to jest jasne, że wszystko co jest zgodne z prawem, jest w pewnym sensie sprawiedliwe; bo co jest ustanowione przez władzę ustawodawczą, to jest zgodne z prawem i wszystko, co popada pod to pojęcie, nazywamy sprawiedliwym”⁹.

Utożsamianie sprawiedliwości z prawem jest błędne i niebezpieczne¹⁰. Można tworzyć różnego rodzaju prawa: sprawiedliwe

⁸ Tamże, 58.

⁹ Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tł. Daniela Gromska, PWN, Warszawa 1956, 162.

¹⁰ Istnieje bowiem możliwość instrumentalnego stanowienia prawa. Historia wskazuje na posługiwanie się prawem przez ludzi u steru władzy z myślą zabezpieczenia własnych, partykularnych, często egoistycznych korzyści, które nie zawsze są słuszne i niejednokrotnie stoją w sprzeczności z podstawowymi prawami innych ludzi i rzeczywi-

i niesprawiedliwe. Kiedy mamy do czynienia z prawem niesprawiedliwym, wówczas przestrzeżenie zasad prawa będzie niesprawiedliwością. Z tego powodu nie można identyfikować sprawiedliwości z postępowaniem zgodnym z prawem. Wydaje się, że Arystoteles dostrzega złożoność tego zjawiska, kiedy pisze: „Człowiekiem sprawiedliwym jest ten, co się trzyma prawa i przestrzega tego, co słuszne; to, co sprawiedliwe jest tym, co zgodne z prawem i ze słusnością”¹¹. Wypowiedź ta świadczy aż nadto wymownie, że Arystoteles wiąże sprawiedliwość zarówno z przestrzeganiem prawa jak ze słusnością. Słusność wymaga liczenia się z dobrem, wymaga ujmowania rzeczywistości prawnej w kategoriach moralnych.

Znaczenie węższe — Arystoteles, ze względu na zróżnicowanie podmiotów uprawnień, wyróżnia i szerzej omawia w swojej *Etyce Nikomachejskiej* dwie formy sprawiedliwości w znaczeniu węższym: wymienną (*iustitia commutativa*) i rozdzielczą (*iustitia distributiva*)¹².

a) **Sprawiedliwość wymienna** — wyraża się w układzie uprawnień, które mają związek z wymianą dóbr, usług, conajmniej między dwiema jednostkami. U podstaw tej sprawiedliwości są dwie niezależne, odznaczające się jednakową godnością osoby. Obydwie osoby zaciągają wobec siebie wzajemne zobowiązania. Zobowiązania te wynikają zazwyczaj ze wspólnej transakcji typu: kupno-sprzedaż, w ramach której jedna osoba dostarcza dobra lub świadczy usługi, druga zaś zobowiązuje się zapłacić równowartość otrzymanych dóbr względnie usług. W wymianie tej obowiązuje zasada równości. Chodzi o to, by wartość przedmiotu nabytego i świadczenia na rzecz drugiej osoby równoważyły się wzajemnie. Nie zawsze jedno dobro da się sprowadzić do drugiego dobra. Z tego powodu mogłyby występować kłopoty z ustaleniem wartości poszczególnych dóbr i utrudniać przestrzeganie zasady równości. Istnieje umowna, jednakowa miara wszystkiego, jest nią pieniądź (*nomisma*), który umożliwia ustalenie wysokości świadczenia w każdej sytuacji. „Pieniądź czyni wszystko współmiernym, bo wszystko mierzy się pieniądzem”¹³.

Wypada nadmienić, że zobowiązania wynikające ze wspólnej umowy typu kupno-sprzedaż, opierają się na normach prawa natu-

stym dobrem wspólnym. Tego rodzaju przykładem jest prawo apartheidu, ustanowione przez Białych w Afryce Południowej. Instrumentalne traktowanie prawa nie jest zjawiskiem nowym. Już Platon w *Rzeczpospolitej* zwracał na nie uwagę, kiedy ustami Trzymacha mówił: „Kaźda władza ustanawia według tego co jej wychodzi na korzyść ...” (Por., Platon, dz. cyt., 29).

¹¹ Arystoteles, dz. cyt., 161.

¹² Tamże, 159—204.

¹³ Tamże, 180.

ralnego i pozytywnego. Niewywiązywanie się z zaciągniętego zobowiązania pociąga za sobą obowiązek odszkodowania i restytucji¹⁴.

b) **Sprawiedliwość rozdzielcza** — określa zobowiązania całości wobec części, społeczeństwa globalnego (państwa) wobec poszczególnych osób lub grup społecznych. Sprawiedliwość ta ma związek z rozdzielaniem zaszczytów, pieniędzy i innych rzeczy, które mogą być przedmiotem rozdziału między uczestników wspólnoty państwowej¹⁵. Podmiotem uprawnienia są tu poszczególne osoby względnie grupy społeczne.

W sprawiedliwości rozdzielczej istnieje zróżnicowanie w rozdawaniu dóbr. Nie wszyscy otrzymują tyle samo. Łatwiej jest ustalić wysokość udzielanej przez państwo pomocy poszczególnym jednostkom czy grupom społecznym z tytułu ich podstawowych potrzeb niż przy obdarzaniu ich różnymi dobrami ze względu na ich zasługi, kwalifikacje ... Wiadomo, że poszczególne osoby różnią się między sobą wykształceniem, cechami charakteru, zajmowanymi stanowiskami, majątkiem, stopniem zaangażowania się w sprawy ogólnospołeczne, zasługami wobec państwa. W takiej sytuacji byłoby niesprawiedliwością obdarzanie wszystkich identycznymi dobrami i to w stopniu jednakowym. Sprawiedliwość wymaga proporcjonalnego podziału dóbr według ściśle określonego klucza wartości. Ale rodzi się pytanie, według jakiego klucza należy przyznawać poszczególnym osobom rozdawane dobra? W różnych ustrojach społeczno-politycznych ocenia się i nagradza ludzi według odmiennych kryteriów. Dlaczego w ocenie poprzedzającej rozdawanie dóbr, preferować tę a nie inną wartość? Nie zawsze łatwo jest udzielić odpowiedzi na to pytanie w sposób przekonujący. „Wszyscy godzą się na to — powiada Arystoteles — że sprawiedliwy podział powinien być dokonywany ze względu na pewną wartość, ale nie wszyscy wymieniają tę samą wartość”¹⁶.

Zasadą sprawiedliwości rozdzielczej nie jest równość, ale proporcjonalność. To co wykracza poza ramy proporcjonalności jest niesprawiedliwe¹⁷. W tego rodzaju sprawiedliwości nie ma wzajemnego świadczenia, jak to ma miejsce w sprawiedliwości wymiennej, ale występuje jednostronne świadczenie zbiorowości na rzecz poszczególnych jednostek.

Wypada nadmienić, że arystotelesowski podział sprawiedliwości na wymienną i rozdzielczą¹⁸, który stał się podziałem klasycznym,

¹⁴ T. Slipko, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 2, Kraków 1982, 137.

¹⁵ Arystoteles, dz. cyt., 168.

¹⁶ Tamże, 170.

¹⁷ Tamże, 171.

¹⁸ Arystotelesowskie pojęcie sprawiedliwości zostało rozbudowane. Obecnie przyjmuje się, że państwo, w ramach tej sprawiedliwości,

nie wyczerpuje w pełni wszystkich form sprawiedliwości, jakie mają miejsce w nowoczesnym społeczeństwie. Podział ten nie uwzględnia obowiązków jednostek i grup społecznych wobec państwa, uprawnień i zobowiązań, jakie zachodzą w społeczeństwie globalnym między większymi grupami; klasami społecznymi, związkami zawodowymi ... oraz między państwami. Dlatego uzupełniono omawiany podział Arystotelesa o sprawiedliwość prawną, społeczną i międzynarodową.

3. Sprawiedliwość prawną, społeczną i międzynarodową

Sprawiedliwość prawną — dotyczy obowiązków jednostek i grup pośrednich wobec społeczności globalnej (państwa). Podmiotem uprawnienia jest tu państwo, a podmiotem zobowiązania jego obywatele, czyli rzecz ma się tutaj odwrotnie niż w sprawiedliwości rozdzielczej. Państwo nakłada na swoich obywateli wielorakie zobowiązania, jak: płacenie podatków, pełnienie służby wojskowej itd. Wszystkie obowiązki mają związek z dobrem wspólnym, z pełnieniem właściwych państwu zadań.

Sprawiedliwość społeczną — obejmuje całość uprawnień i zobowiązań, jakie zachodzą między różnymi członami społeczeństwa globalnego, zwłaszcza między większymi grupami społecznymi takimi jak: klasy społeczne i związki zawodowe. Wzajemne powiązania i zależności ujawniają się w sposób wyrazisty w ramach współdziałania na rzecz dobra wspólnego, które ostatecznie ma związek z dobrem osoby¹⁹.

Sprawiedliwość międzynarodową — wychodzi z prawa wszystkich państw do istnienia i integralnego, ludzkiego rozwoju. Sprawiedliwość ta stanowi podstawę do regulowania stosunków między poszczególnymi państwami, przyczynia się do likwidowania powstających między nimi konfliktami. Spełnia szczególnie doniosłą rolę w sytuacji zagrożenia słabszych, biedniejszych państw przez bogatsze, silniejsze ekonomicznie, i politycznie państwa.

Przeprowadzona analiza pojęcia sprawiedliwości pozwala zdać sobie sprawę z istnienia kilku poziomów sprawiedliwości. Podstawowe znaczenie ma sprawiedliwość, jaka zachodzi na poziomie wzajemnych relacji typu: „człowiek—człowiek”. Istotne prawa osoby ludzkiej stanowią podstawę sprawiedliwości w wymiarze mikro i makro — społecznym. Nie bez znaczenia dla ładu życia społecznego jest sprawiedliwość na poziomie „państwo—obywatel” (spra-

winno świadczyć pomoc poszczególnym osobom i grupom społecznym, znajdującym się w trudnej sytuacji, jak: rodzinom wielodzietnym, ludziom dotkniętym klęską żywiołową, emerytom ... (Por., T. Slipko, dz. cyt., 137).

¹⁹ T. Slipko, dz. cyt., 141.

wiedliwości rozdzielcza) i odwrotnie między jednostką a państwem (sprawiedliwość prawną). Wszystkie formy sprawiedliwości mają swoje korzenie w niewyzbywalnych prawach i godności człowieka.

Wielu kojarzy sprawiedliwość z dobrami materialnymi. A tymczasem przedmiotem sprawiedliwości mogą być nie tylko dobra materialne, ale również kulturalne, duchowe. Mają one związek z prawem człowieka do czci, dobrego imienia ...

4. Zasada sprawiedliwości

Sprawiedliwość wymaga poszanowania uprawnień innych osób. Sprawiedliwością rządzi zasada, która domaga się **oddania każdemu tego, co mu się słuszenie należy**. niesprawiedliwym jest czyn, który narusza czyjeś, uznane w danej grupie społecznej uprawnienia, czyjeś uzasadnione roszczenia. W sprawiedliwości odwołujemy się do prawa naturalnego i prawa pozytywnego, do uprawnień wrodzonych i zdobytych. One stanowią podstawę roszczeń, związanych z przestrzeganiem zasady by oddać każdemu to, co mu się słuszenie należy. Uprawnienia wrodzone są zakorzenione w naturze ludzkiej, wynikają z prawa naturalnego, są niezienne, jednakowe dla wszystkich, mają charakter ogólnoludzki. Natomiast uprawnienia pozytywne ulegają zmianom, mają swoje źródło w prawie pozytywnym. Wypada nadmienić, że siła oddziaływania prawa pozytywnego ulega zwiększeniu, kiedy ma ono związek z prawem naturalnym, ze światem wartości moralnych.

Istnieją różne stopnie sprawiedliwości i niesprawiedliwości. Inne znaczenie ma jednorazowy czyn niesprawiedliwy, inną zaś systematyczne postępowanie niesprawiedliwe. Można postępować niesprawiedliwie wobec siebie i wobec innych. „Najgorszy jest ten — powiada Arystoteles — kto postępuje źle nie tylko wobec siebie samego, ale również wobec przyjaciół. A najlepszym nie jest człowiek, który objawia dzielność etyczną w stosunku do samego siebie, lecz ten, kto to czyni w stosunku do innych; to bowiem jest właśnie trudnym zadaniem”²⁰.

Poczucie krzywdy, niesprawiedliwości ulega zmianie w rozmaitych grupach społecznych i w całym społeczeństwie. „Wielką krzywdą wydaje się dzisiaj zapędzenie do kopalni małych dzieci, jak to robiono za czasów Marksa. Jest ono krzywdą według wszystkich tych, którzy uznają uprawnienia dzieci do beztrudnego dzieciństwa i uznają zakaz, że nie wolno skazywać je na lęki i cierpienia, które musiały przeżywać w ciemnościach kopalni”²¹.

²⁰ Arystoteles, dz. cyt., 164.

²¹ M. Ossowska, *Normy moralne*, PWN, Warszawa 1985, 140.

Bezsprzecznie, wpływ na dostrzeganie niesprawiedliwości, na tym lub innym odcinku życia społecznego mają m.in. normy prawa pozytywnego, które budzą wrażliwość społeczną, kształtują świadomość społeczeństwa globalnego. Niejednokrotnie poczucie krzywdy, niesprawiedliwości wiąże się ze ściśle określoną normą obowiązującą w konkretnym środowisku społecznym. Czasami ma swoje źródło w lepszym uświadomieniu sobie naturalnych uprawnień, które nie są przestrzegane.

Sprawiedliwość nie uznaje żadnych wyjątków. Nikt nie jest wyjęty spod sprawiedliwości. Sprawiedliwość winna dojść do głosu zarówno przy ustanawianiu przepisów prawnych, jak ich stosowaniu. Sprawiedliwość wymaga, by w przypadkach identycznych postąpić tak samo. Stosowanie w praktyce zasady sprawiedliwości nie jest sprawą łatwą. Pojawiają się wielorakie trudności wewnętrzne, jak: skłonność do egocentryzmu, chęć osobistego zysku, czy sympatia wobec jednych i antypatia wobec innych. Nie brak trudności zewnętrznych, środowiskowych. Mimo najbardziej rzetelnego stosowania zasady sprawiedliwości nie zawsze można wyeliminować subiektywne odczucie niesprawiedliwości. Poczucie to może wystąpić nie tyle z powodu naruszenia zasady sprawiedliwości, ile w wyniku rzetelnego jej stosowania. Maria Ossowska zwraca na to uwagę, kiedy pisze: „Wypada zaznaczyć, że nie wiadomo czy człowiek jest częściej zawiedziony gdy go traktują jednakowo, czy gdy go traktują niejednakowo, bo wiadomą jest rzeczą, że każdy uważa swoją sytuację za jedyną w swoim rodzaju, co każe mu niejednokrotnie zasadę równej miary, gdy jest do niego stosowana, poczytywać za bezduszną i krzywdzącą”²².

Sprawiedliwość ma wymiar moralny, wiąże się z przestrzeganiem norm, które określają to, co jest dobre i co złe. Bez wątpienia zasada, by oddać każdemu to, co mu się słusznie należy, ma związek z czynieniem dobra i unikaniem krzywdy, zła. Praktykowanie sprawiedliwości zakłada odpowiedni rozwój wrażliwości moralnej i posiadanie właściwego systemu norm, na podstawie którego można spokojnie oceniać poszczególne wydarzenia i podejmować słuszne decyzje. Współczesne społeczeństwo jest pluralistyczne pod względem wyznawanego światopoglądu. Fakt ten może wpływać na wybór i interpretację norm moralnych. Nie powinien odgrywać, jak się wydaje, większej roli w przyjęciu podstawowych norm moralnych. Co prawda, normy te w kręgu kultury europejskiej wypływają z etyki chrześcijańskiej, ale ze względu na zawarte w nich wartości humanistyczne, mają obecnie charakter ogólnoludzki i są przyjmowane przez wszystkich ludzi cywilizowanych. Przyjęcie tych norm i kierowanie się nimi broni przed wyrządza-

²² Tamże, 150.

niem innym krzywdy i ułatwia praktykowanie zasady sprawiedliwości.

Zasada sprawiedliwości wymaga kierowania się rozumem. Nie zawsze od razu należy oddać to, co się komu słusznie należy. Bywają sytuacje, w których oddanie pożyczonej rzeczy w nieodpowiednim czasie lub okolicznościach może przyczynić się do popełnienia zła, a nawet zbrodni. Jak postąpić w określonej sytuacji mówi doświadczenie życiowe, a przede wszystkim roztropność. „Nie należy zwracać — powiada komentator myśli Arystotelesa, św. Tomasz z Akwinu — rzeczy, która jemu lub innym wyrządzi poważną szkodę, po jej oddaniu. Zwrot rzeczy powinien wyjść na korzyść i pożytek właściciela. Kto ma cudzą rzecz nie powinien jej sobie przywłaszczać, ale jest zobowiązany ją przechować do czasu, w którym będzie mógł ją oddać”²³. Postępowanie sprawiedliwe wymaga kierowania się rozumem, który ukazuje drogę wyjścia w każdej sytuacji, nie pomijając sytuacji trudnych, nietypowych.

Chociaż sprawiedliwość ma ścisły związek z innymi cnotami: ofiarnością, miłością, mądrością ... to postępowanie sprawiedliwe nie wymaga nadzwyczajnych usług. W ramach sprawiedliwości nikt nie jest zobowiązany do świadczeń ponad te, które drugiemu się słusznie należą.

Wnioski

1. W świecie współczesnym obserwujemy wzrost poczucia sprawiedliwości, dochodzi ono do głosu w życiu publicznym i prywatnym, m.in. w dążeniu wielu narodów do socjalizmu. Nie ma socjalizmu bez praktykowania sprawiedliwości. Sprawiedliwość ma wiele znaczeń, ma wymiar przede wszystkim społeczny, wymaga liczenia się z uprawnieniami innych. U podstaw sprawiedliwości leży właściwy stosunek zarówno władzy jak pojedynczych, zwyczajnych ludzi, do drugiego człowieka jako człowieka, liczenie się z jego godnością, prawami osobowymi. Jednakowe, podmiotowe traktowanie przez władzę wszystkich obywateli wzmacnia w społeczeństwie szacunek dla władzy, broni społeczeństwo przed apatią, wyzwala inicjatywy społeczne, przyczynia się do rozwoju społeczeństwa.

Sprawiedliwość, a zwłaszcza sprawiedliwość społeczna zakłada równość szans i równość praw, umożliwia wszystkim dostęp do dóbr powszechnie pożądaných, pozwala eliminować niesprawiedliwość. Wypada przypomnieć, że teoretycy socjalizmu w 19 wieku stali na stanowisku wyeliminowania niesprawiedliwości, ucisku

²³ Tomasz z Akwinu, *Summa Teologiczna*, Veritas, Londyn 1980, t. 18, s. 89.

człowieka przez człowieka. Mieli oni przede wszystkim na myśli ucisk materialny, którego zlikwidowanie miało służyć wyzwoleniu człowieka. Z perspektywy lat, dzisiaj dostrzegamy wyraziście możliwość istnienia niesprawiedliwości (ucisku), w innych sektorach życia społecznego, chociażby w sprawowaniu władzy, w niejednakowym traktowaniu wszystkich obywateli. Kiedy widzimy to co się dzieje w Afryce Południowej dostrzegamy, że ucisk stosowany przez władzę potrafi być znacznie większy od ucisku materialnego, na którym Marks skupiał swoją uwagę. Sprawiedliwość wymaga szacunku dla godności każdego człowieka i eliminowania rażących nierówności społecznych, w wynagrodzeniu za pracę, w obejmowaniu stanowisk, podczas procesu sądowego, w przypadku choroby ... we wszystkich przejawach życia.

2. Sprawiedliwość jest cnotą, która zakłada pewien typowy „sposób bycia”, wymaga męstwa, umiaru, zachowania złotego środka, opanowania uczuć negatywnych, zwłaszcza egocentryzmu. Sprawiedliwość jest cnotą trudną, ponieważ nie pozwala przydzielić sobie lub drugiemu ani mniej, ani więcej, ponad to, co się słusznie należy. Praktykowanie tej cnoty napotyka na szczególne trudności w społeczeństwie, w którym panuje niesprawiedliwość. „Niesprawiedliwy system rodzi niesprawiedliwych ludzi”²⁴. Przeciwdziałanie niesprawiedliwym wzorom postępowania rozpowszechnionym w społeczeństwie, wymaga siły charakteru, która uzdalnia do postępowania zgodnego z wcześniej podjętym postanowieniem. Działanie sprawiedliwe nie jest działaniem jednorazowym, doraźnym, przypadkowym, ale ma wymiar trwały, powtarzający się. Przestrzeganie zasad sprawiedliwości, nawet w odpowiednich — dogodnych warunkach zewnętrznych, napotyka często na konflikty interesów, wymaga mocy ducha i świadczy o odpowiednio wykształconych postawach. Postępowanie sprawiedliwe nie ma charakteru jednorazowego, ale odznacza się pewną trwałością, której przejawy świadczą o rozwiniętych, wykształconych postawach. Zachowanie sprawiedliwe wiąże się bezpośrednio nie tyle ze strukturami społecznymi, ile z psychiką człowieka i w niej ma swoje źródło. Działanie sprawiedliwe mówi o osobowości człowieka, przyczynia się do jej dalszego rozwoju i rzutuje na relacje międzyludzkie.

3. Sprawiedliwość jest cnotą wybitnie społeczną, ma na oku w większym stopniu dobro wspólne, dobro innych niż własny, odrębny interes. Sprawiedliwość, zdaniem św. Tomasza z Akwinu, jest cnotą najdoskonalszą i zarazem najtrudniejszą. W życiu występują wielorakie konflikty interesów i nie zawsze łatwo jest rozstrzygnąć, co się komu rzeczywiście należy. Przy łamaniu za-

²⁴ J. Tischner, *Etyka solidarności*, Znak, Kraków 1981, 52.

sady sprawiedliwości można się spotkać z brakiem poczucia winy w większym stopniu niż przy łamaniu np. podstawowych zasad etyki seksualnej. „Być może przyczynia się w tym wypadku do tego braku poczucia winy szczególnie duża możliwość racjonalizacji usprawiedliwiającej własne przywileje”²⁵. „Zawsze słabsi — pisał w swojej *Polityce* Arystoteles — są tymi, co szukają równości i sprawiedliwości, możni zaś na to się zupełnie nie oglądają”²⁶. Przestrzeganie sprawiedliwości nie jest sprawą prywatną, klasową, warstwową, ale ogólnospołeczną. Praktykowanie sprawiedliwości, które służy dobru całości, przyczynia się do wzmocnienia ładu i harmonii społecznej, jest sprawą złożoną, wymaga wiedzy, wrażliwości na świat wartości moralnych i ukształtowanych predyspozycji psychicznych. W sprawiedliwości uzewnętrznia się wzajemne powiązanie wartości moralnych z wartościami społecznymi. Żywe pragnienie sprawiedliwości wskazuje pośrednio na potrzebę wartości moralnych, bez których trudno jest działać sprawiedliwie.

4. Umiejętność postępowania sprawiedliwego ma związek z odpowiednim wychowaniem, otrzymanym w dzieciństwie i w okresie dojrzewania. Właściwe wychowanie winno uczyć życia zgodnego z zasadami moralności osobistej i społecznej. Sprawiedliwość wymaga podejmowania działań na rzecz dobra i unikania zła, ma związek ze światem wartości moralnych. Wartości moralne nie tylko ułatwiają ocenę rzeczywistości społecznej w kategoriach dobra i zła, ale również kształtują sposób myślenia, wzbogacają motywację, skłaniają do wysiłku i wywierają pozytywny wpływ na rozwój osobowości. Ze względu na rolę, jaką spełniają, określa się je często jako wartości osoby ludzkiej. Nic więc dziwnego, że w całościowym wychowaniu człowieka nie może zabraknąć wartości moralnych. Wypada podkreślić, że tam, gdzie występuje zanik wartości moralnych, można się spodziewać większych lub mniejszych nadużyć w zakresie stosowania sprawiedliwości. Wychowanie do sprawiedliwości jest wychowaniem do wolności i braterstwa oraz pozytywnym wkładem na rzecz społeczeństwa bardziej ludzkiego i chrześcijańskiego.

Valore fondamentale della vita sociale

Non c'è vita sociale armoniosa senza un'adequata comprensione e l'esercizio della giustizia. La giustizia ha molteplici significati. Deversamente concepiva la giustizia Platone e diversamente la concepiva Aristotele. La giustizia si basa su un appropriato atteggiamento dell'uomo verso l'uomo, delle autorità statali verso l'uomo. La giustizia richiede il rispetto dei diritti naturali e della dignità di ogni persona umana.

²⁵ M. Ossowska, dz. cyt., 155.

²⁶ Tamże, 156 (Cytuję za M. Ossowską).